

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה נא: דין הנצרך לנקביו בקריאת שמע ובתפילה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה נא: דין הנצרך לנקביו בקריאת שמע ובתפילה

רקע

הגמ' עוסקת בדין הנצרך לנקביו בתפילה, ומביאה שתי ברייתות שהיחס ביניהן אינו ברור. כמו כן, לא ברור אם ניתן ליישם את האמור בסוגיה גם על קריאת שמע¹.

מקורות

- א. גמ' כב:-כג. "מתני' היה עומד בתפלה... בשעה שאתה עומד בתפלה לפני"
- ב. רש"י ד"ה גברא דחויא הוא, ומר סבר גברא חזיא רי"ף יד. "היה עומד בתפלה ומים שותתין לו... קא עבר משום בל תשקצו" השגת הראב"ד על הרי"ף טז. "ולולי שהגאון פסק... שהתפלל קודם שהשתין" תלמידי רבינו יונה יד. ד"ה אבל רשב"א ד"ה אלא
- ג. שו"ת הרשב"א ח"א סי' קלא
- ד. רמב"ם הל' תפילה פ"ד הל' א, י, יג; הגהות מיימוניות אות ח
- ה. שו"ע סי' עח, ומשנה ברורה; סי' צב סע' א-ב, ומשנה ברורה

רשב"א ד"ה אלא

אלא דכולי עלמא שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש והכא בדלא שהה קא מיפלגי מר סבר גברא דחויא הוא. כלומר מה שהתפלל קודם שתיתת המים בדחוי היה, שלא היה לו להתפלל כיון שהרגיש שצריך לנקביו עד שלא יכול להעמיד על עצמו, ומר סבר מה שהתפלל מיהא קודם לכן גברא חזיא הוא. ובתוספות פירשו גברא דחויא בשעת שתיתת המים, וגברא חזיא הוא אפילו באותה שעה, דלא אסרה תורה אלא כנגד העמוד, אלא רבנן הוא דאחמור כדי שלא להתפלל בשעה שהמים שותתין.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן קלא

שאלת מי שבדק את עצמו קודם שיתפלל ואחר כך הולך להתפלל, ובתוך תפילתו התאוה תאוה לקטנים מחמת חולי, ואומד בעצמו שיכול לעמוד על עצמו עד שיסיים תפילתו ועוד כשיעור מיל. היתחייב לפסוק מיד או יסיים תפילתו כיון שיכול להעמיד על עצמו? תשובה: אם קודם שיתחיל להתפלל הרגיש בעצמו, אסור לו להתפלל עד שיעשה צרכיו, ואם התפלל - לא יצא דתפילתו תועבה, והוא שלא יכול לעמוד על עצמו כדי שיעור פרסה. וכדנתיא בפרק מי שמתו [כג]. היה צריך לנקביו לא יתפלל ואם התפלל תפילתו תועבה. אמר רב זביד ואיתימא רב יהודה לא שנו אלא שאינו יכול לעמוד על עצמו אבל יכול לעמוד על עצמו מותר. ועד כמה? אמר רב ששת פרסה. ודוקא בשחיה צריך לנקביו קודם שהתחיל להתפלל. אבל אם לא היה צריך לנקביו כלל כשהתחיל להתפלל ושמר נקביו קודם לכן ובאמצע תפילתו נתעורר לו תאוה -

¹ הראשונים בסוגיה דנים גם בדין שהה כדי לגמור את כולה ודין אמירת דבר שבקדושה כנגד מי רגליים. הדין הראשון נידון בסוגיה נה עמ' 261, והשני בעמ' 292.

לא יפסיק ואפילו היו מים שותתין לו על ברכיו, אלא ימתין עד שיכלו המים ואחר יסיים תפילתו. דתניא התם [כב:], היה עומד בתפילה ומים שותתין לו על ברכיו ממתין עד שיכלו המים וחוזר. להיכן הוא חוזר רב חסדא ורב המנונא חד אמר לראש וחד אמר למקום שפסק. אלמא אינו פוסק ללכת למקום אחר, אלא שממתין עד שיכלו המים ומתפלל במקומו אפילו בלא הרחקה. וטעמא דמילתא, משום דמדאורייתא אינו אסור לקרות ולהתפלל כנגד מימי רגלים, שלא אסרה תורה אלא כנגד עמוד, ורבנן הוא דאחמור. ובמקום שצריך להפסיק ולזוז ממקום תפילתו לא אחמור ואוקמוה אדינא דאורייתא, וכל שכן בשיכול לעמוד על עצמו עד שיסיים. והוא הדין בשצריך לגדולים כל שיכול לעמוד על עצמו, שאינו פוסק. ואם אירע לו מקרה באמצע מרוב דחקו ונתעטש, ממתין עד שיכלה הרוח. ואם בקש להתעטש, מרחיק ארבע אמות ומתעטש. דתניא התם [כד:]: היה עומד בתפילה ונתעטש, ממתין עד שיכלה הרוח ומתפלל. בקש להתעטש, מרחיק ארבע אמות וממתין עד שיכלה הרוח. וכשיכלה הרוח אומר: רבון העולמים יצרתנו נקבים נקבים, גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכלימתנו חרפה וכלימה בחיינו ורמה ותולעה במותנו ומתפלל. ואם בשעת קריאת שמע וברכותיה נתעורר בין לקטנים בין לגדולים ויכול להעמיד על עצמו, קורא כדרכו. ואם רצה להרחיק ולהטיל את המים, אפשר לו לעשות כן.

הסבר הסוגיה

תנו רבנן: היה עומד בתפילה ומים שותתין על ברכיו - פוסק עד שיכלו המים וחוזר ומתפלל. להיכן חוזר? רב חסדא ורב המנונא, חד אמר: חוזר לראש, וחד אמר: למקום שפסק. [ברייתא וגמ' כב:]

תנו רבנן: הנצרך לנקביו אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תועבה. אמר רב זביד ואיתימא רב יהודה: לא שנו אלא שאינו יכול לשהות בעצמו אבל אם יכול לשהות בעצמו תפלתו תפלה. [ברייתא כג.]

הגמ' מביאה שתי ברייתות העוסקות באדם הנצרך לנקביו בתפילה. הברייתא הראשונה עוסקת באדם שמים שותתים על ברכיו בתפילה, והיא מחייבת לפסוק עד שיכלו המים ולחזור ולהתפלל, הברייתא השנייה עוסקת באדם הנצרך לנקביו לפני שהתחיל להתפלל, ומגדירה את תפילתו כתפילת תועבה. נחלקו רב חסדא ורב המנונא בפירוש "חוזר ומתפלל" שבברייתא הראשונה: חד אמר חוזר לראש - דגברא דחויא הוא, וחד אמר חוזר למקום שפסק - דגברא חזיא הוא. רב זביד מבאר את הברייתא השנייה, שתפילתו תועבה רק אם אינו יכול לשהות בעצמו שיעור פרסה, אך אם יכול לשהות בעצמו שיעור פרסה תפילה [הרי"ף גורס: "מותר". לדעת הרי"ף מותר להתפלל לכתחילה אם יכול לשהות בעצמו שיעור פרסה, ולרוב הראשונים (תרי"ד"ה אבל, רמב"ם הל' תפילה פ"ד ה"י) אסור להתפלל כך לכתחילה].

נחלקו הראשונים בהסבר מחלוקת האמוראים אם אדם שמים שותתים על ברכיו הוא "גברא חזיא" או "גברא דחויא":

רש"י [ד"ה גברא דחויא, ומר סבר גברא חזיא] מפרש, שהברייתא עוסקת באדם שהיה צריך לנקביו לפני שהתחיל בתפילה, והמחלוקת היא אם הוא היה ראוי לתפילה עד שהמים שתו על ברכיו, או שהוא היה דחוי כבר משעה שהיה צריך לנקביו.

הרשב"א [ד"ה אלא] מפרש בשם התוס', שמדובר באדם שלא היה צריך לנקביו לפני התפילה, והוא "גברא דחויא" מפני שבשעה שמים שותתים על ברכיו הוא אינו ראוי לעמוד לפני המלך. מאן דאמר "גברא חזיא" סובר שהוא ראוי לתפילה, מפני שלא אסרה תורה אלא כנגד העמוד [=קילוח מי רגלים] ותפילה בזמן שמים שותתים [=מטפטפים] ואינם מקלחים אינה "כנגד העמוד"².

לפי פירוש רש"י תפילתו של אדם נדחית רק כשהוא נעמד בתפילה כשהוא צריך לנקביו, לפי פירוש התוס' המים השותתים דוחים את תפילתו למרות שכשעמד בתפילה לא היה דחוי. מחלוקת הראשונים משמעותית להבנת היחס בין שתי הברייתות. לפי פירוש התוס' הברייתות עוסקות בשני נושאים שונים, אך לפירוש רש"י שתי הברייתות עוסקות באותו נושא, באדם הצריך לנקביו לפני תחילת התפילה. פירושו של רש"י קשה, מפני שבביאור הברייתא הראשונה נחלקו האמוראים אם "גברא חזיא" או "גברא דחויא", ואילו בברייתא השנייה מפורש שתפילתו תועבה.

הראב"ד [בהשגות על הרי"ף טז]. מפרש כך את הברייתות, ומכיוון שהברייתא השנייה היא כמאן דאמר "גברא דחויא" ראוי לפסוק כמותה [אך למעשה הוא מבטל דעתו מפני דעת הגאון והרי"ף]. הרי"ף [יד.], הרמב"ם [הל' תפילה פ"ד ה"ג] ורוב הראשונים פוסקים שחזור למקום שפסק. הם יכולים לפרש את היחס בין שתי הברייתות באחת משתי דרכים:

- א. כפירוש התוס', ולכן הברייתות אינן קשורות זו לזו.
- ב. לחלק בין צרכים קטנים לבין צרכים גדולים. המתפלל כשהוא נצרך לצרכים גדולים, תפילתו תועבה, המתפלל כשהוא נצרך לצרכים קטנים, למאן דאמר "גברא דחויא" תפילתו תועבה, ולמאן דאמר "גברא חזיא" תפילתו תפילה, וכך ההלכה.

הרמב"ם מביא את שני הדינים הללו, נצרך לנקביו ומים שותתין לו על ברכיו, בהלכות תפילה [פ"ד הל' י, ג]. הרמב"ם [שם ה"א] מונה חמישה דברים המעכבים את התפילה, אחד הדברים הללו הוא: "דברים החופזים אותו", ובכלל זה הנצרך לנקביו. מוכח מהרמב"ם, שדין נצרך לנקביו הוא דין בתפילה בלבד, אך בשאר דברים שבקדושה, מותר לכתחילה לקרוא ולברך, אף אם צריך לנקביו.

ההסבר לחילוק בין תפילה לבין קריאת שמע וברכות הוא, שבתפילה אדם עומד לפני המלך, ומדבר עם המלך. עמידה לפני המלך, כשאדם טרוד בצרכיו הביולוגיים היא תועבה. בברכות, אין אדם עומד לפני המלך, וכיוון שאינו עומד לפני המלך, ברכתו אינה תועבה. בעל הגהות מיימוניות [הל' תפילה פ"ד אות ח] חולק על הרמב"ם, ואומר: "כתב רבינו שמחה דהוא הדין שאסור להוציא אפילו שאר דברי תורה מפיו כל זמן שגופו משוקץ מחמת שיהוי נקביו". לדעתו, דין נצרך לנקביו, אינו דין בתפילה בלבד אלא בכל דבר שבקדושה. הרמ"א [סי' צב סע' א] פוסק להלכה כהגהות מיימוניות.

² כך מפורש ברא"ש [סי' כג]. הרשב"א [ד"ה אלא] מנסח ניסוח שונה ולפיו ניתן להבין שגברא חזיא מפני שהמים השותתים מכוסים בבגדיו, והוא אינו מתפלל כנגד העמוד [עיין עמ' 290-291 ביאור מחלוקתם].

ניתן להסביר שהמחלוקת נובעת מהבנה שונה של דין נצרך לנקביו. הרמב"ם מבין שנקביו חופזים אותו, ולכן דין זה קיים בתפילה בלבד. בעל הגהות מיימוניות מבין שנקביו משקצים את גופו, וכיוון שיש חסרון נקיון, הוא אסור בכל דבר שבקדושה. גם לשיטת בעל הגהות מיימוניות, שנצרך לנקביו הוא דין בכל דבר שבקדושה, יש הבדל בין נצרך לנקביו בתפילה לבין נצרך לנקביו בשאר דברים. הנצרך לנקביו והתפלל, תפילתו תועבה, וצריך לחזור ולהתפלל. הנצרך לנקביו וקרא קריאת שמע ובירך ברכות, איננו חוזר ומברך [משנ"ב ס"י צב סק"ו]. כמו כן, היכול להעמיד עצמו יותר משיעור פרסה, אסור להתפלל לכתחילה, ומותר לכתחילה לקרוא קריאת שמע ולברך ברכות [משנ"ב שם סק"ז, אך השערי תשובה חולק, ואוסר לכתחילה אף בשאר ברכות].

סיכום

הנצרך לנקביו ואינו יכול להשהות עצמו שיעור פרסה, תפילתו תועבה, וחייב לחזור ולהתפלל אחר שנפנה. נחלקו הראשונים והפוסקים ארבע מחלוקות בגדרי דין זה:

א. לדעת הרמב"ם הדין נאמר בתפילה בלבד, ולדעת הגהות מיימוניות בכל דבר שבקדושה.

ב. לדעת הרי"ף מותר להתפלל לכתחילה כשיכול להשהות עצמו שיעור פרסה, ולדעת רוב הראשונים אסור להתפלל לכתחילה במצב זה.

ג. מרש"י [ד"ה גברא דחויא הוא] משמע שהתפילה תועבה רק כשנצרך לגדולים, מהרשב"א [שו"ת ח"א ס"י קלא] משמע שהתפילה תועבה אף כשנצרך לקטנים. המגן אברהם [ס"י צב סק"א] פוסק כרש"י, ואליה רבה [ס"י צב סק"ב] פוסק כרשב"א.

ד. הנצרך לנקביו באמצע התפילה, תפילתו תפילה. לרוב הראשונים תפילתו תפילה אף אם שותתים המים על ברכיו, לדעת הראב"ד תפילתו תפילה רק כשיכול לעמוד על עצמו עד סוף התפילה [הרשב"א (ח"א ס"י קלא) פוסק שאסור לו להפסיק בתפילה, וגם בקריאת שמע אינו חייב להפסיק באמצע].

הלכה

השו"ע [ס"י צב סע' א] פוסק שאסור להתפלל כשצריך לנקביו, ואם אינו יכול להעמיד עצמו שיעור הילוך פרסה, תפילתו תועבה. הרמ"א פוסק שהנצרך לנקביו, אסור אפילו בדברי תורה. המשנה ברורה [סק"ב] מביא מחלוקת מגן אברהם ואליה רבה אם תפילתו תועבה אפילו כשנצרך לקטנים או רק בנצרך לגדולים, ואינו מכריע בה.

הב"ח [סע' ב ד"ה וה"מ שאינו יכול] פוסק שהנצרך לנקביו ויכול לשהות בעצמו שיעור הילוך פרסה לא יתפלל אף כשעובר זמן תפילה, והמשנה ברורה [סק"ה] פוסק שיתפלל, אך טוב יותר להתפלל ביחידות לאחר שנפנה מלהתפלל בציבור כשצריך לנקביו.

השו"ע [סע' ב] פוסק שאם נצרך לנקביו באמצע תפילה, אינו מפסיק, אף כשאינו יכול לשהות שיעור פרסה, ובאמצע קריאת שמע רשאי לקרוא כדרכו ורשאי להפסיק לצרכיו [ועיין רמ"א ומשנ"ב ס"ק י"א]. המשנה ברורה [סק"ח-ט] פוסק שמותר לו לסיים רק את הדבר שעוסק בו, ולכן כשמסיים תפילתו, אסור לו להעמיד עצמו ולומר קדושה, ואם נצרך לנקביו באמצע קריאת שמע, אסור לו להתפלל עד שיתפנה [וכדי שיוכל לסמוך גאולה לתפילה, יצא לנקביו בברכת "אמת ויציב" ויותר טוב אם יוכל בין הפרקים].